

Jana A. Nováková

PRAWOSŁAWIE, CZYLI POSZUKIWANIE WŁASNEJ TOŻSAMOŚCI PRZEZ MNIEJSZOŚĆ EKLEZJALNĄ NA TERENACH CZECHOSŁOWACJI

Abstract

ORTHODOXY, OR SEARCHING FOR IDENTITY BY A CHURCH MINORITY IN CZECHOSLOVAKIA

In the 20th century, in the Czechoslovak territory the Orthodox constituted a variously numerous minority. The number of adherents depended, among others, on the shifting state borders. However, the geopolitical changes were not the only factor of influence, both in the identity construction and the way of its presentation. As for historical factors, there were also population flows (different types of migration), as for canonical factors, the changes in jurisdiction, and as for theological ones, mainly the bonds with particular centres of the Orthodox Church worldwide, the relation to the past and self-demarcation vis-à-vis the majority Catholic Church. The aim of this article is to attempt to systematize these factors.

SŁOWA KLUCZE: prawosławie, Czechosłowacja, Ruś Podkarpacka, jurysdykcja, migracja, zmiany geopolityczne

KEY WORDS: Orthodoxy, Czechoslovakia, Subcarpathia (Transcarpathia), jurisdiction, migration, geopolitical changes

Wstęp

Na terenach Czechosłowacji stanowili prawosławni w XX wieku różnie liczną mniejszość, co, oprócz innych czynników, uwarunkowane było przesunięciami granic. Zmiany geopolityczne nie były jednak jedyną przyczyną mającą wpływ na kształtowanie tożsamości, jak również sposób autoprezentacji. Z faktów historycznych wynikały migracje, z powodów kanoniczno-kościelnych – zmiany jurysdykcji, z teologicznych – przede wszystkim powiązania z konkretnymi centrami

prawosławia w świecie, relacje z przeszłością oraz oddzielanie się od większościowego Kościoła katolickiego. Celem tekstu będzie próba systematyzacji powyższych czynników.

Zmiany geopolityczne

Granice obecnych państw Republiki Czeskiej oraz Słowacji są prawie identyczne z tymi, jakie ustanowione zostały w czasie powstania Republiki Czechosłowackiej w roku 1918. Do owego nowego tworu politycznego należała jeszcze od samego początku także Ruś Podkarpacka, która jednakże na podstawie umowy międzynarodowej podpisanej przez ówczesne Czechosłowację i Związek Republik Radzieckich 29 czerwca 1945 roku inkorporowana została w skład tego ostatniego państwa jako tzw. Region Zakarpacki Ukraińskiej SRR.

Losy prawosławia, przynajmniej w I połowie XX wieku, były jednakże w każdej części Republiki Czechosłowackiej zupełnie odmienne. W Czechach żadnych prawosławnych struktur hierarchicznych nie było, ani być nie mogło, gdyż do wyznania ortodoksyjnego przyznawało się tylko kilka osób, które w większości przyjechały tu za pracą lub mieszkwały tu czasowo. Zainteresowanie prawosławiem sięga do tendencji słowianofilskich późnej II połowy XIX wieku. Na początku XX stulecia o erygowanie prawosławnej misji wśród Czechów zaczęło zabiegać towarzystwo „Pravoslavná beseda” (założone w roku 1903 w Pradze) – przede wszystkim przez organizowanie wykładów, działalność wydawniczą i kulturalną¹. Po I wojnie światowej działalność towarzystwa, które uległo likwidacji, kontynuowała Czecho-Słowacka Gmina Prawosławna (ČSOP), której statuty uchwalone zostały w roku 1919, zaś w lutym 1920 zatwierdzone przez organa państwowe. Czyniła starania o zapewnienie regularnych nabożeństw, a także erygowanie struktur cerkiewnych. Dlatego doszło do jej transformacji w Czeską Religijną Gminę Prawosławną (ČNOP); jej zgromadzenie konstytutywne odbyło się 5 czerwca 1922 roku w Pradze i wybrało na kapłana o. Sawatija, dla którego starano się pozyskać sakrę biskupią (co doszło do skutku w Konstantynopolu w marcu 1923 roku)².

Ferment społeczny, eskalowany przez powstanie niepodległej republiki (1918), pojawił się także w Kościele rzymskokatolickim. Powstał ruch, domagający się w Rzymie wprowadzenia niektórych reform, np. demokratyzacji duszpasterstwa, nabożeństw w języku narodowym, zniesienia obowiązkowego celibatu dla duchownych. Odmowa spełnienia tych żądań oznaczała odejście reformistycznie nastawionych wiernych i duchowieństwa z Kościoła katolickiego, oraz powstanie 8 stycznia 1920 roku narodowego Kościoła Czechosłowackiego. Jednakże wewnątrz tej nowej

¹ V. Grigorič, *Pravoslavná Církev ve státě Československém*, wyd. 2 popr., Praha 1928, s. 41–43; P. Marek, *Pravoslavní v Československu v letech 1918–1942*, Brno 2004, s. 24–25; B. Kumor, *Czechosłowacja. III. Kościół prawosławny* [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 3, Lublin 1985, kol. 786–787.

² Np. P. Marek, M. Lupčo, *Nástin dějin pravoslavné církve v 19. a 20. století. Prolegomena k vývoji pravoslavní v českých zemích, na Slovensku a na Podkarpatské Rusi v letech 1860–1992*, Brno 2013, s. 44–50.

instytucji powstać miały wkrótce dwa różne kierunki. Pierwszy, kierowany przez Karla Farského, pozostał przy nowo utworzonej nazwie (po roku 1971 poszerzona ona została o przymiotnik „husycki”); zaś drugi, dowodzony przez Matěja Pavlíka (we wrześniu 1921 roku został on w Belgradzie konsekrowany na biskupa, przyjmując imię Gorazd), preferował linię prawosławną, w końcu razem ze swoimi adherentami w roku 1924 opuścił szeregi Kościoła Czechosłowackiego i dołączył do Czeskiej Religijnej Gminy Prawosławnej w Pradze; 5 lat później została zaś erygowana czeska eparchia prawosławna³.

Na terytorium dzisiejszej Słowacji zaobserwować można zupełnie inny rozwój dziejowy prawosławia. Jest ono w znacznym stopniu powiązane z losami prawosławia na Podkarpaciu, miało też związek przyczynowy z Unią Użhorodzką z roku 1646, kiedy to najpierw biskup, a po nim 63 kapłanów prawosławnych przystąpiło do unii kościelnej z rzymską Stolicą Apostolską, stając się w ten sposób unitami (później nazywanymi grekokatolikami). Przebudzenie narodowe tamtejszych Rusinów związane było również z poszukiwaniem tożsamości, więc dlatego pod koniec XIX, a zwłaszcza na początku XX wieku zaczął tam zataczać coraz szersze kręgi „ruch na rzecz powrotu unitów do prawosławia” (np. w wioskach Becherov, Velké Lúčky i Iza w roku 1891). Ruch ten, podsycany zwłaszcza przez emigrację i re-emigrację z USA, przejawiał się bardzo żywiołowo (wręcz agresywnie) szczególnie w latach dwudziestych XX wieku, wywołując liczne konflikty lokalne. Prawosławni grekokatolikom np. zabierali klucze od cerkwi, wyłamywali drzwi, rozbijali szyby, przeszkadzali w nabożeństwach, niszczyli zbiory, zanieczyszczali studnie; dochodziło do podpażeń i werbalnych oraz fizycznych ataków na poszczególne osoby⁴. Równocześnie także na Słowacji widoczne były starania o pozyskanie przez ortodoksów biskupa i erygowanie stabilnych struktur kościelnych.

Więszym lub mniejszym sukcesom szerzącego się gwałtownie (w obydwu znaczeniach) prawosławia położyła kres (lub co najmniej zasadniczo je ograniczyła) II wojna światowa⁵. Na długo przed jej zakończeniem doszło do podziału sfer wpływów. W wyniku tego Czechosłowacja (już bez terytoriów Podkarpacia) stała się jednym z satelitów socjalistycznych Kremla, który starał się podporządkować pozostałe Kościoły prawosławne patriarchatowi moskiewskiemu; w ten sposób powstać miało „imperium prawosławne” jako przeciwwaga dla nieprzyjacielskiego „imperium watykańskiego”⁶.

³ Np. F. Cinek, *K náboženské otázky v prvých letech naší samostatnosti 1918–1925*, Olomouc 1926, s. 15–287; V. Grigorič, dz. cyt., s. 50–140, 150–168; P. Marek, *České schisma. Příspěvek k dějinám reformního hnutí katolického duchovenstva v letech 1917–1924*, Olomouc–Rosice 2000; P. Marek, *Církevní krize na počátku první Československé republiky (1918–1924)*, Brno 2005.

⁴ P. Marek, V. Bureha, *Pravoslavní v Československu v letech 1918–1953. Příspěvek k dějinám Pravoslavné církve v českých zemích, na Slovensku a na Podkarpatské Rusi*, wyd. 2 popr. i uzup., Brno 2008, s. 272–278; J. Coranič, *Pravoslávne hnutie na území Prešovského gréckokatolíckeho biskupstva v prvej pol. 20. storočia*, „Theologos. Teologická revue GkBF PU v Prešove” 2004, vol. 5, nr 2, s. 26–44.

⁵ Dokonana ostatnio analiza nowych źródeł (dotychczas niepublikowanych materiałów archiwalnych) zob. M. Jindra, *Česká pravoslavná církev od Mnichova po obnovu v roce 1945*, Praha 2015.

⁶ Np. Т. Волокитина, Г. Мурашко, А. Носкова, *Москва и Восточная Европа: Власть и церковь в период общественных трансформаций 40–50-х годов XX века. Очерки истории*,

Przesunięcia migracyjne

Z biednej Słowacji Wschodniej oraz Rusi Podkarpackiej wyemigrowała w kilku falach, począwszy od końca lat siedemdziesiątych XIX wieku, znaczna część ludności wyznania grekokatolickiego, przede wszystkim do USA i Kanady. Sytuacja kanoniczna grekokatolików w USA nie była łatwa: byli uciskani przez łacińską hierarchię (często narodowości irlandzkiej i niemieckiej), łatinizowani (tzn. zmuszani do zrzekania się własnych tradycji obrządku i przyjmowania rzymskokatolickich); postawa Rzymu, zmierzająca do unifikacji wszystkich katolików amerykańskich, całą sprawę jeszcze bardziej pogarszała. W takich okolicznościach u wielu unitów doszło do eskalacji starań o zachowanie własnej tożsamości kulturowo-obrządkowej nawet za cenę zmiany przynależności konfesyjnej, do czego zaczęło dochodzić w latach dziewięćdziesiątych XIX wieku. Te doświadczenia rzutowały również na zachowanie ich ziomeków w dawnej ojczyźnie – tam (dawni) migranci wspierali Cerkiew prawosławną, zwłaszcza finansowo, dotując budownictwo obiektów sakralnych⁷.

Odminną falę migracji reprezentują przesiedlenia rosyjskiej ludności prawosławnej, do jakich doszło na skutek rozszerzania się rewolucji bolszewickiej, oraz z powodu prześladowania Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej. Z ilościowego punktu widzenia fala ta była o wiele mniej znacząca, czego jednakże nie można powiedzieć o jej wpływie na sytuację konfesyjną. Przyczyną stał się fakt założenia przez emigrantów drukarni we wsi Ladomírová (północny wschód Słowacji) w roku 1923, gdzie mieściła się również siedziba misji Rosyjskiej Zarubieżnej Cerkwi Prawosławnej. Ośrodek ten miał przejąć rolę największej drukarni kościelnej przedrewolucyjnej Rosji w Poczajowie, zwłaszcza wobec całej emigracji rosyjskojęzycznej⁸. Misją kierowali emigranci rosyjscy na czele z archimandrytą Witalijem (Maksymenką)⁹, jedną z wielkich postaci prawosławia rosyjskiego okresu międzywojennego. Pomimo bardzo skromnych początków, doszło do poprawy warunków życia członków misji i rozbudowania pomieszczeń, co umożliwiło przejście do mniszego trybu życia (wcześniej był on tzw. półmniszy i przypominał bardziej tryb życia zachodnich zgromadzeń zakonnych życia apostołskiego); dzięki datkom pieniężnym zbudowano klasztor, w którym wychowywano i kształcono kandydatów do kapłaństwa; misja stopniowo przejmowała wykonywanie posług duszpasterskich na większym obszarze. Jej działalność została z konieczności zakończona w roku 1944, w trakcie oczekiwania na wkroczenie na tereny ówczesnej Czechosłowacji armii sowieckiej. Większość członków misji, świadoma ryzyka wywozu na Syberię, udała się na Zachód

Москва 2008; Т. Волокитина, Г. Мурашко, А. Носкова, *Власть и церковь в Восточной Европе. 1944–1953 гг. Документы Российских архивов*, т. 1: 1944–1948, Москва 2009.

⁷ W. Bugel, *Ekleziologie užhorodské unie a jejich dědiců na pozadí doby*, Olomouc 2003, s. 147–169.

⁸ A. Borkowski, *Dzieje drukarni poczajowskiej* [w:] A. Mironowicz, U. Pawluczuk, P. Chomik (red.), *Prawosławne oficyny wydawnicze w Rzeczypospolitej*, Białystok 2004, s. 145–164.

⁹ P. Marek, V. Bureha, dz. cyt., s. 482–485.

(w końcu nawet do USA), natomiast podczas walk wywoleńczych większość budynków (oprócz cerkwi) została zniszczona¹⁰.

Inny prąd emigracyjny tworzyła grupa prawosławnych Rosjan związana z tzw. rosyjską akcją pomocy rządu czechosłowackiego (1921–1931), dotującego wspieranie migrantów wielkimi sumami.

Także w okresie powojennym wzrosła liczba prawosławnych dzięki migracji. W roku 1947 do Czechosłowacji powróciło ze Związku Radzieckiego około 40 tys. tzw. Czechów Wołyńskich – mniej więcej w 90% ortodoksyjnych. Kiedy ich przodkowie wyprowadzali się w połowie XIX wieku na Wołyń, byli raczej katolikami, ewentualnie ewangelikami czy braćmi czeskimi. Jednakże brak wzajemnych kontaktów oraz wpływy idei słowianofilskich i oddziaływanie nowego środowiska przyczyniły się do zmiany wyznania, zwłaszcza około roku 1888.

W końcu wspomnieć wypada też o napływie imigrantów w latach dziewięćdziesiątych XX wieku, zwłaszcza z terenów Ukrainy, poszukujących w samodzielnych już państwach Słowacji i Republice Czeskiej lepszych warunków płacy i życia.

Zmiany jurysdykcji

Wyżej opisane starania kilku od siebie niezależnych grup o przeforsowanie prawosławia po krótkim czasie prowadziły zawsze do wytworzenia struktur kościelnych, a więc do uzyskania i wyświęcenia biskupa. Zwracano się tam, gdzie była szansa na ziszczenie oczekiwań – bez uwzględniania korzeni historycznych, dlatego że często nawet ich nie znano. Niektóre pertraktacje były stosunkowo łatwe, inne na odwrót – bardzo skomplikowane lub bez rezultatu. Na skutek tego już w latach dwudziestych XX wieku na terenie ówczesnej Czechosłowacji było jednocześnie kilku biskupów różnych jurysdykcji. Uznawana przez państwo była jednakże tylko jurysdykcja Serbskiego Kościoła Prawosławnego.

Najstarsza chronologicznie była grupa prawosławnych Rosjan gromadząca się przy kościele św. Mikołaja na staromiejskim rynku (Staroměstské náměstí) w Pradze. Od drugiej połowy lat siedemdziesiątych XIX wieku sprawowano tam rosyjskie prawosławne nabożeństwa, a rosyjscy prawosławni duchowni obecni byli w Czechach prawie bez przerwy – w miesiącach letnich celebrowali dla gości kurortów w nowo zbudowanych świątyniach zachodnioczeskich w Karlowych Warach (filia praskiej cerkwi św. Mikołaja), Marienbadzie (Mariánské Lázně) i Franziskensbadzie (Františkovy Lázně) – filiach rosyjskiej Cerkwi we Weimarze, a od roku 1911 w Dreźnie¹¹. Ze względu na przebieg I wojny światowej rząd austriacki skonfiskował wszelki majątek należący do rosyjskich prawosławnych. Po powstaniu niezależnej Czechosłowacji także rosyjska wspólnota prawosławna rozpoczęła stopniową

¹⁰ L. Harbuľová, *Ladomirovské reminiscencie. Z dejín ruskej pravoslávnej misie v Ladomirovej 1923–1944*, Prešov 2000.

¹¹ P. Marek, M. Lupčo, dz. cyt., s. 20–40.

odnowę (zob. wyżej tzw. Rosyjska akcja pomocy rządu czechosłowackiego, 1921–1931). Od połowy 1921 roku zmienił się sposób jej administrowania – dotychczas należała do eparchii petersburskiej, jednakże na podstawie decyzji synodu RKP zarząd rosyjskich cerkwi i parafii w Europie Zachodniej, ale także w Czechosłowacji, Rumunii, Bułgarii i Maroku powierzony został metropolicie Jewlogijowi (Georgijewskiemu). Ten przełożony cerkwi rosyjskich w Czechosłowacji mianował 30 sierpnia 1923 roku biskupa Sergieja (Koroljowa), który później w Pradze funkcjonował do czerwca 1946 roku¹².

W dniu 25 września 1921 roku w Belgradzie przez patriarchę Serbskiego Kościoła Prawosławnego Dimitrija (Dimitrij Pavlović) został wyświęcony na biskupa Kościoła Czechosłowackiego Gorazd (wcześniej rzymskokatolicki ks. Matěj Pavlík), który później z niego odszedł, dołączając do Czeskiej Religijnej Gminy Prawosławnej (ČNOP)¹³.

W dniu 4 marca 1923 roku został w Konstantynopolu przez metropolitę Meletiosa konsekrowany Sawatij (Antonín Jindřich Vrabec) jako arcybiskup dla eparchii praskiej, morawskiej i karpatoruskiej¹⁴.

Liczne i nabrzmiałe konflikty oraz rywalizacja o jurysdykcję trwała od roku 1923 przez cały czas ich dalszej działalności. Zwłaszcza Ruś Zakarpacka była szczególnym obszarem ich zainteresowania.

Starania o uzyskanie biskupa dla Podkarpacia zostały po licznych perypetiach zakończone oficjalnym wysłaniem przez Serbski Kościół Prawosławny biskupa niemieckiego Dozyteja (Vasića) w roku 1921. Kolejne lata naznaczone były zamętem i brakiem stabilności oraz bezskutecznymi poszukiwaniami kandydata na biskupa. Do pewnej konsolidacji stosunków doszło dopiero w roku 1931, gdy została erygowana eparchia mukaczewsko-preszowska. Jej pierwszym biskupem (pod jurysdykcją serbską) został mianowany Damaskin (Grdanički), który sprawował swą funkcję do sierpnia 1938 roku.

Po zakończeniu II wojny światowej 13 stycznia 1946 roku doszło do erygowania egzarchatu „patriarchii moskiewskiej” (jak brzmiała nazwa oficjalna, przy czym „patriarchia” jest kalką z rosyjskiego – powinno być „patriarchatu moskiewskiego”) w Czechosłowacji. Do niego stopniowo dołączyli wszyscy prawosławni bez względu na dotychczasową jurysdykcję. Egzarchą patriarchy moskiewskiego został arcybiskup praski i czeski z siedzibą w Pradze – Jelevferij (Voroncov). Ten został później, w grudniu 1951 roku, także pierwszym metropolitą Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego w Czechosłowacji¹⁵.

¹² P. Marek, V. Bureha, dz. cyt., s. 458–478.

¹³ Np. J. Šuvarský, *Biskup Gorazd*, Praha 1979; P. Marek, V. Bureha, dz. cyt., s. 447–458.

¹⁴ Np. P. Marek, V. Bureha, J. Danilec, *Arcybiskup Sawatij (1880–1959). Nástin života a dila zakladateľské postavy pravoslavné cirkve v Československé republice*, Olomouc 2009.

¹⁵ J. Pešek, M. Barnovský, *Štátna moc a cirkvi na Slovensku 1948–1953*, Bratislava 1997, s. 133 i nast.; P. Aleš, *Pravoslávna cirkev u nás. Prehľad dejinnej cesty*, Prešov 1998, s. 56–60; P. Marek, V. Bureha, dz. cyt., s. 485–493.

Powiązania z ośrodkami prawosławnymi w świecie

Jak wynika z dotychczasowego opisu, na początku wyraźne były przede wszystkim związki z Serbskim Kościołem Prawosławnym, Patriarchatem Konstantynopolskim i Rosyjskim Kościołem Prawosławnym za granicą, a po II wojnie światowej – z Patriarchatem Moskiewskim.

Stosunek do przeszłości

Prawdopodobnie w ramach starań o udowodnienie bardzo długiego trwania i pierwotności prawosławia na terenie Czechosłowacji, a przez to ukazanie ciągłości swej tradycji zaczęto forsować ekskluzywistyczną koncepcję w odniesieniu do dziedzictwa cyrylo-metodiańskiego, co niczym „czerwona wstęga” przewija się przez teksty¹⁶ autorów prawosławnych. Można udokumentować pewną ideologizację, np. w sensie określania Apostołów Słowian jako prawosławnych lub utożsamiania współczesnego Kościoła Prawosławnego z tym, który założyli św. Cyryl i Metody. Idea cyrylo-metodiańska miała nigdy całkowicie nie zniknąć, będąc zawsze obecna, przynajmniej w sposób skryty¹⁷. To stanowisko przyjęło się w takim stopniu, iż o dziejach Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego w Czechosłowacji w podobnym duchu zwykle piszą nie tylko zagraniczni prawosławni autorzy, lecz także znani historycy¹⁸.

Dystansowanie się wobec większościowego Kościoła katolickiego

Mniej więcej do II wojny światowej prawosławni mieli dosyć własnych problemów wewnętrznych, więc stosunki z innymi Kościołami za bardzo ich nie interesowały, z wyjątkiem grekokatolików, o czym zostało wspomniane wyżej. Katolicy postrzegani byli jako reprezentanci prześladowczego mocarstwa austro-węgierskiego. Skoro kult cyrylo-metodiański zaczął się wśród nich rozwijać dopiero około połowy XIX wieku, to prawosławni mogli się uważać za autentycznych nosicieli tejże tradycji.

¹⁶ Bliżej na ten temat zob. J. Nováková, *Oficiálně vydané publikace Pravoslavné církve v Československu v letech 1945–1992. Prezentace*, „Parrésia. Revue pro východní křesťanství” 2010, nr 4, s. 33–66.

¹⁷ J. Nováková, *Viditelná jednota církve se zaměřením na interkonfesní vztahy v publikacích pravoslavné církve na území České republiky a Slovenska ve druhé polovině 20. století* [rozprawa doktorska], Bratislava 2012, s. 133–138.

¹⁸ Нр. М. Щкаровский, *История русской церковной эмиграции*, Санкт-Петербург 2009, s. 264 i nast.

Po II wojnie światowej miejscowy Kościół Prawosławny stał się „przedłużoną ręką” patriarchatu moskiewskiego, a tym samym Związku Radzieckiego. W ramach forsowanej ideologii trzeba było dołożyć wszelkich starań w walce przeciw „Watykanowi”, nie tylko na płaszczyźnie politycznej, lecz także kościelnej.

Podsumowanie

W ogólnoswiatowym prawosławiu jednym z najważniejszych problemów dotyczących sposobu pojmowania i określania się przez poszczególne Kościoły autokefaliczne jest to, że stawiają własną tożsamość narodowościową ponad tożsamością prawosławną, co przejawia się zwłaszcza we wspólnotach na emigracji, gdzie, w sprzeczności ze starożytnymi kanonami, na jednym terytorium jest nawet więcej biskupów (w tym przypadku prawosławnych). Starania o przejęcie pod własną jurysdykcję obszarów Czechosłowacji przez kilka Kościołów autokefalicznych nie dziwią więc wcale. Ponadto te Kościoły nie rozwijały w tej dziedzinie aktywności same, lecz zostały o to poproszone – z wyjątkiem patriarchatu moskiewskiego opanowanego przez władzę państwową po II wojnie światowej. O możliwościach działania tychże struktur decydowały ponadto także władze na najwyższym szczeblu.

Autokefaliczny Kościół Prawosławny w Czechosłowacji tworzony jest przez członków wielu narodowości (Czesi, Słowacy, Rosjanie, Ukraińcy, Rusini, Serbowie...). Wobec tego spotykają się liczne i często różniące się tradycje oraz zwyczaje – zwłaszcza że np. w Czechach i na Morawach większość prawosławnych stanowią byli katolicy.

Pod koniec XX wieku u niektórych teologów prawosławnych dostrzec można rosnącą grekofilię. Wyrażna jest też niespójność pomiędzy znacznym konserwatyzmem liturgiczno-eklezyjologicznym a staraniem o wizerunek Kościoła nowoczesnego w sferze dobroczynności i zaangażowania społecznego. Ignoruje się również, być może nawet programowo, normę językową, zastępując ją przez stosowanie kalk z innych języków, przez co prawosławni zamykają się w getcie kulturowym¹⁹.

Tłumaczenie: ks. dr W. Bugel

Bibliografia

- Aleš P., *Pravoslávna cirkev u nás. Prehľad dejinnej cesty*, Prešov 1998.
 Borkowski A., *Dzieje drukarni poczajowskiej* [w:] A. Mironowicz, U. Pawluczuk, P. Chomik (red.), *Prawosławne oficyny wydawnicze w Rzeczypospolitej*, Białystok 2004.

¹⁹ Bliżej na ten temat zob. m.in. W. Bugel, «*Nespoliehat' sa na staré vzory otcov, ktoré už dnes nemajú význam*»: *Jazyk súčasného slovenského a českého pravoslávia ako možná komunikačná bariéra*, „*Studia Theologica*” 2001, 3, nr 5, s. 59–66.

- Bugel W., *Ekleziologie užhorodské unie a jejích dědiců na pozadí doby*, Olomouc 2003.
- Bugel W., «Nespoliehať sa na staré vzory otcov, ktoré už dnes nemajú význam»: Jazyk súčasného slovenského a českého pravoslavia ako možná komunikačná bariéra, „Studia Theologica” 2001, 3, nr 5, s. 59–66.
- Cinek F., *K náboženské otázce v prvních letech naší samostatnosti 1918–1925*, Olomouc 1926.
- Coranič J., *Pravoslávne hnutie na území Prešovského gréckokatolíckeho biskupstva v prvej pol. 20. storočia*, „Theologos. Teologická revue GkBF PU v Prešove” 2004, vol. 5, nr 2, s. 26–44.
- Grigorič V., *Pravoslavná Církev ve státě Československém*, wyd. 2 popr., Praha 1928.
- Harbul'ová L., *Ladomirovské reminiscencie. Z dejín ruskej pravoslávnej misie v Ladomirovej 1923–1944*, Prešov 2000.
- Jindra M., *Česká pravoslavná církev od Mnichova po obnovu v roce 1945*, Praha 2015.
- Kumor B., *Czechosłowacja. III. Kościół prawosławny [w:] Encyklopedia katolicka*, t. 3. Lublin 1985, kol. 786–787.
- Marek P., *Církevní krize na počátku první Československé republiky (1918–1924)*, Brno 2005.
- Marek P., *České schisma. Příspěvek k dějinám reformního hnutí katolického duchovenstva v letech 1917–1924*, Olomouc–Rosice 2000.
- Marek P., Bureha V., *Pravoslavní v Československu v letech 1918–1953. Příspěvek k dějinám Pravoslavné církve v českých zemích, na Slovensku a na Podkarpatské Rusi*, wyd. 2 popr. i uzup., Brno 2008.
- Marek P., Bureha V., Danilec J., *Arcibiskup Sawatij (1880–1959). Nástin života a díla zakladatelské postavy pravoslavné církve v Československé republice*, Olomouc 2009.
- Marek P., Lupčo M., *Nástin dějin pravoslavné církve v 19. a 20. století. Prolegomena k vývoji pravoslavi v českých zemích, na Slovensku a na Podkarpatské Rusi v letech 1860–1992*, Brno 2013.
- Nováková J., *Oficiálně vydané publikace Pravoslavné církve v Československu v letech 1945–1992. Prezentace*, „Parrésia. Revue pro východní křesťanství” 2010, nr 4, s. 33–66.
- Nováková J., *Viditelná jednota církve se zaměřením na interkonfesní vztahy v publikacích pravoslavné církve na území České republiky a Slovenska ve druhé polovině 20. století [rozprava doktorská]*, Bratislava 2012.
- Pešek J., Barnovský M., *Štátna moc a cirkvi na Slovensku 1948–1953*, Bratislava 1997.
- Šuvarský J., *Biskup Gorazd*, Praha 1979.
- Волокитина Т., Мурашко Г., Носкова А., *Москва и Восточная Европа: Власть и церковь в период общественных трансформаций 40–50-х годов XX века. Очерки истории*, Москва 2008.
- Волокитина Т., Мурашко Г., Носкова А., *Власть и церковь в Восточной Европе. 1944–1953 гг. Документы Российских архивов*, т. 1: 1944–1948, Москва 2009.
- Щкаровский М., *История русской церковной эмиграции*, Санкт-Петербург 2009.